

بررسی دستاوردهای نظام‌های پرداخت و تسویه الکترونیک در ایران

اکبر چشمی*

چکیده: نظام‌های پرداخت از اجزای اصلی نظام مالی هر کشور هستند که نقش مؤثری در انتقال سریع، کارآمد و ایمن وجوه، در میان بازارها و فعالان مختلف نظام مالی و نیز، ارتقای کارایی نظام مالی کشور ایفا می‌نمایند. همچنین، توسعه نظام‌های پرداخت با تسهیل مبادلات اقتصادی و ایجاد بستر مناسبی برای اجرای سیاست‌های پولی می‌تواند به توسعه مالی و اقتصادی کشور کمک کند.

نظام‌های پرداخت و تسویه الکترونیک وجوه در کشور طی سال‌های اخیر با معرفی طرح نظام جامع پرداخت کشور، پیشرفت‌های چشمگیری را تجربه نموده است. روند این پیشرفت‌ها به طور مشخص از سال ۱۳۸۰ قابل تشخیص می‌باشد. طرح نظام جامع پرداخت پروژه‌ای ملی است که بستر اصلی و اساسی نقل و انتقال الکترونیکی وجوه را فراهم می‌سازد. این طرح از سال ۱۳۸۰ گردآوری شد. به‌علاوه معرفی و مراحل مختلف آن با سرعت مناسبی در حال انجام است. از جمله تحولات مثبت در این زمینه می‌توان به راه‌اندازی شبکه تبادلات الکترونیک بین‌بانکی (شتاب) در سال ۱۳۸۱، سامانه حواله الکترونیک بین‌بانکی (سحاب) در سال ۱۳۸۵ و سامانه تسویه ناخالص آنی (ساتنا) در این سال اشاره نمود. علاوه بر این، اقدامات و برنامه‌های دیگری نیز در زمینه بانکداری الکترونیک و نظام‌های پرداخت در دست پیگیری است که از آن جمله می‌توان به راه‌اندازی کامل سامانه پایاپای الکترونیکی (پایا)؛ راه‌اندازی سامانه تسویه اوراق بهادار الکترونیکی (تابا)؛ یکپارچه‌سازی حساب‌ها و ایجاد شناسه حساب بانکی ایران (شبا)؛ ترویج بیشتر کارت‌های اعتباری و پرداخت الکترونیکی در پایانه‌های فروش و نیز پیاده‌سازی و استقرار کامل سیستم بانکداری متمرکز^۱ توسط بانک‌ها اشاره نمود.

در گزارش حاضر با تشریح وضعیت عملکرد نظام‌های پرداخت و تسویه الکترونیک فعال در نظام بانکی کشور و معرفی تحولات پیش رو، سعی می‌شود از وضعیت موجود در این حوزه تصویر کاملی ارائه گردد.

طرح نظام جامع پرداخت
پروژه‌ای ملی است که بستر
اصلی و اساسی نقل و انتقال
الکترونیکی وجوه را فراهم
می‌سازد

۱. مقدمه

توسعه یک نظام پرداخت سالم و کارا در کشور ارتباط تنگاتنگی با اجرای مؤثر سیاست‌های پولی، تسهیل مبادلات اقتصادی، توسعه نظام مالی، ثبات مالی و اهداف توسعه اقتصادی کشور دارد. نظام‌های پرداخت برای اجرای مؤثر سیاست پولی با استفاده از معاملات بازار پول و اثرگذاری آنها بر فعالیت‌های مالی و اقتصادی کل کشور از اهمیت زیادی برخوردار می‌باشند. به علاوه، توسعه نظام‌های پرداخت می‌تواند بر سرعت و حجم مبادلات پولی و تقاضای پول کل اقتصاد نیز تأثیرگذار باشد. از طرف دیگر، ارتباط میان نهادهای مالی با یکدیگر جهت انتقال و تسویه وجوه می‌تواند کانالی برای انتقال ریسک‌های مالی در میان نهادها و بازارهای مالی نیز باشد. بنابراین، بانک‌های مرکزی به عنوان مهمترین نهاد مالی، نقش کلیدی و مؤثری در راهبری، تنظیم و توسعه نظام‌های پرداخت و نیز حفظ سلامت و کارایی کشور ایفا می‌کنند. همچنین بانک‌ها و مؤسسات اعتباری نیز به عنوان مهمترین فعالان نظام پرداخت در زمینه انتقال و تسویه وجوه مالی می‌باشند.

بر اساس تعریف بانک تسویه بین‌المللی (BIS)، نظام پرداخت شامل مجموعه‌ای از ابزارها، روش‌های بانکی و نوعاً نظام‌های انتقال وجوه بین‌بانکی است که گردش پول را ممکن می‌سازند. بر اساس گزارش‌های این بانک نظام‌های پرداخت و تسویه را می‌توان به دسته‌های زیر تقسیم نمود:

نظام‌های پرداخت وجوه بزرگ؛
نظام‌های پرداخت وجوه خرد؛
نظام‌های تسویه و تصفیه اوراق بهادار؛
نظام‌های تسویه مبادلات

انتظار می‌رود با گسترش بیشتر کارت‌های اعتباری، کارت‌های پیش پرداخته و پایانه‌های فروش در سراسر کشور و ترویج فرهنگ استفاده از آنها، بر سهم تراکنش‌ها در پایانه‌های فروش افزوده شده و نقش پول نقد در مبادلات کاهش یابد

خارجی و نظام‌های تصفیه و تسویه برای معاملات مشتقات^۲.

همان‌طور که گفته شد طرح نظام جامع پرداخت کشور از سال ۱۳۸۰ معرفی گردید. با پایان یافتن مراحل پیاده‌سازی اجزای طرح مزبور کلیه پرداخت‌های بین‌بانکی به صورت کاملاً الکترونیک و برخط صورت خواهد پذیرفت. طرح مزبور شامل مکانیزم‌های پشتیبانی از پرداخت‌های کلان‌انی، پرداخت‌های خرد با تعداد زیاد، نظام تسویه اوراق بهادار (اوراق مشارکت) الکترونیکی و نظام تصویربرداری از چک خواهد بود. از این‌رو به نظر می‌رسد اجرای کامل طرح نظام جامع پرداخت بتواند تحول و جهش عمده‌ای را در تسهیل مبادلات بانکی و اقتصادی کشور موجب شود^۳.

بر اساس مطالب فوق، نظام‌های پرداخت و تسویه الکترونیک تاکنون توسط نظام بانکی کشور پیاده‌سازی شده است و به بهره برداری رسیده‌اند. در ادامه به شرح این نظام‌ها می‌پردازیم:

۱. نظام پرداخت و تسویه وجوه خرد شامل شبکه تبادل اطلاعات بین‌بانکی (شتاب) و سامانه حواله الکترونیک بین‌بانکی (سحاب)؛
۲. سامانه تسویه ناخالص آنی وجوه (ساتنا).
- همچنین، سیستم‌های زیر نیز در دست پیاده‌سازی و راه‌اندازی می‌باشند:
 ۱. اتاق پایاپای الکترونیکی (پایا)؛
 ۲. سامانه تسویه اوراق بهادار الکترونیکی (تابا)؛
 ۳. سیستم تصویربرداری چک.

در زیر عملکرد نظام‌های پرداخت و تسویه فعال در کشور طی سال‌های اخیر بررسی می‌گردد.

۲. نظام پرداخت و تسویه وجوه خرد

معرفی ابزارهای نوین پرداخت الکترونیک به سال ۱۳۷۰ و آغاز به کار خدمت عابر بانک سپه باز می‌گردد که اولین نمونه از کارت‌ها را با قابلیت برداشت از پایانه‌های خودپرداز در اختیار مشتریان شبکه بانکی قرار داد. در طول سال‌های گذشته اکثریت قریب به اتفاق بانک‌های کشور خدمات کارت برداشت را برای مشتریان خود ارائه کرده‌اند که بهره‌گیری از خدمات مزبور عمدتاً با هدف توسعه کاربری بانه‌های الکترونیک به جای بانه‌های شعب و تحویل نقد به مشتریان بوده است.

جدول شماره (۱) نشان می‌دهد تعداد ابزارها و تجهیزات پرداخت الکترونیک در شبکه بین‌بانکی کشور طی سال‌های ۱۳۸۳ تا دی ماه ۱۳۸۸ به طور چشمگیری رشد داشته است؛ اگر چه با توجه به رشد شتابان سال‌های گذشته، از شتاب رشد ابزارها و تجهیزات مزبور تا حدی کاسته شده است. بر اساس ارقام موجود تعداد کارت‌های بانکی از ۷/۶ میلیون عدد در پایان سال ۱۳۸۳ به ۸۱/۷ میلیون عدد در پایان دی ماه ۱۳۸۸ بالغ گردیده است. طی ده ماهه اول سال جاری تعداد کارت‌های بانکی حدود ۲۱/۶ میلیون افزایش یافت. بر این اساس در حال حاضر تعداد کارت‌های بانکی از جمعیت کشور فراتر رفته است و به طور متوسط هر فرد بیش از یک کارت بانکی دارد. از کل کارت‌های صادر شده توسط شبکه بانکی کشور تا پایان دی ماه ۱۳۸۸، حدود ۷۹ درصد (۶۴/۳ میلیون عدد) کارت برداشت (بدهی^۴)، ۲۱ درصد (۱۷ میلیون عدد) کارت‌های پیش‌پرداخته^۵ و تنها کمتر از ۱ درصد (۴۱۰ هزار عدد) کارت اعتباری^۶ است.

جدول (۱) روند گسترش ابزارها و تجهیزات پرداخت الکترونیک در کشور

مقطع زمانی	تعداد			تعداد به ازای یک میلیون نفر			
	کارت‌بانک‌ها	خودپردازها	پایانه‌های فروش	کارت‌بانک‌ها	خودپردازها	پایانه‌های فروش	
پایان سال ۱۳۸۳	۷/۵۷۹/۷۵۷	۲/۸۶۴	۱۸/۲۳۷	۱۱۰/۹۰۴	۴۲	۲۶۷	
پایان سال ۱۳۸۴	۱۳/۵۱۱/۵۳۹	۴/۴۵۸	۶۸/۵۳۲	۱۹۴/۷۱۹	۶۴	۹۸۸	
پایان سال ۱۳۸۵	۲۳/۴۳۷/۶۰۱	۷/۴۶۸	۱۹۲/۷۶۵	۳۳۲/۴۶۷	۱۰۶	۲/۷۳۴	
پایان سال ۱۳۸۶	۳۸/۵۹۳/۲۸۳	۹/۹۱۷	۴۲۷/۰۸۲	۵۳۹/۵۲۵	۱۳۹	۵/۹۷۱	
پایان سال ۱۳۸۷	۶۰/۰۷۸/۲۷۱	۱۲/۹۵۹	۷۶۳/۹۳۸	۸۲۷/۷۰۷	۱۷۹	۱۰/۵۲۵	
پایان دی ۱۳۸۸	۸۱/۶۶۰/۷۷۳	۱۶/۱۹۶	۱۰۷۷/۲۵۴	۱/۱۱۸/۷۵۰	۳۲۲	۱۴/۷۵۸	
درصد تغییر							
۱۳۸۴	۷۸/۳	۵۵/۷	۲۷۵/۸	۷۵/۶	۵۳/۳	۲۷۰/۱	
۱۳۸۵	۷۲/۵	۶۷/۵	۱۸۱/۳	۷۰/۷	۶۴/۹	۱۷۶/۹	
۱۳۸۶	۶۴/۷	۳۲/۸	۱۲۱/۶	۶۲/۳	۳۰/۹	۱۱۸/۳	
۱۳۸۷	۵۵/۷	۳۰/۷	۷۸/۹	۵۳/۴	۲۸/۸	۷۶/۳	
ده ماهه اول ۱۳۸۸	۳۵/۹	۲۵/۰	۴۱/۰	۳۵/۲	۲۴/۳	۴۰/۲	

تعداد دستگاه‌های خودپرداز^۷، پایانه‌های فروش و پایانه‌های شعب نیز در همین مدت با رشد بالایی به ترتیب به ۱۶/۲، ۳۰/۷۷/۳ و ۳۰/۹ هزار دستگاه رسید. رشد بالاتر تعداد پایانه‌های فروش در مقایسه با خودپردازها

نشان‌دهنده جهت‌گیری مناسب شبکه بانکی کشور در گسترش بیشتر بستر پرداخت‌های الکترونیک در سطح کشور است. بدیهی است که افزایش دسترسی به ابزارها و تجهیزات مزبور، نقش مؤثری در گسترش بیشتر پرداخت‌های الکترونیک در کشور دارد.

در کنار توسعه تجهیزات و تکنولوژی پرداخت‌های الکترونیک، مبادلات الکترونیک نیز به سرعت رشد نموده‌اند. تعداد و ارزش تراکنش‌های بانکی پردازش‌شده در شبکه بانکی کشور طی ده ماهه اول سال ۱۳۸۸ نسبت به دوره مشابه سال ۱۳۸۷ به ترتیب از رشدی معادل ۸۲/۳ و ۱۱۵ درصد برخوردار بوده‌اند (جدول شماره ۲) و (۳). بر این اساس تعداد کل تراکنش‌های الکترونیک انجام شده در شبکه بانکی طی ده ماهه اول سال ۱۳۸۸ از ۱/۳ میلیارد عدد فراتر رفته و مبلغ آن به ۱۲۲۵/۵ هزار میلیارد ریال بالغ گردیده است. با توجه به رشد بالای کل مبالغ اسمی تراکنش‌ها نسبت به نرخ تورم، مقادیر واقعی نیز از رشد قابل توجهی برخوردار بوده‌اند.

جدول (۲) تعداد تراکنش‌های انجام شده در پایانه‌های الکترونیک کشور

مقطع	خودپردازها	پایانه‌های فروش	پایانه شعب	جمع
۱۳۸۶	۶۱۲/۵۷۴/۹۸۳	۳۳/۷۹۴/۲۸۳	۳۱/۹۳۷/۶۸۶	۶۷۸/۳۰۶/۹۵۲
ده ماهه اول ۱۳۸۷	۶۲۴/۹۴۰/۲۷۸	۶۳/۸۲۸/۵۲۷	۳۰/۴۹۲/۳۴۶	۷۱۹/۱۶۱/۱۵۱
۱۳۸۷	۷۹۹/۶۹۸/۴۴۵	۸۸/۸۶۱/۱۵۰	۳۹/۱۲۳/۸۰۰	۹۲۷/۶۸۳/۳۹۵
ده ماهه اول ۱۳۸۸	۱/۰۲۳/۸۶۲/۲۱۴	۱۵۵/۲۹۲/۵۹۶	۱۳۲/۰۳۷/۹۴۱	۱/۳۱۱/۱۹۲/۷۴۸
درصد تغییر				
سال ۱۳۸۷ به سال ۱۳۸۶	۳۰/۵	۱۶۲/۹	۲۲/۵	۳۶/۸
ده ماهه اول ۱۳۸۸ به دوره مشابه ۱۳۸۷	۶۳/۸	۱۴۳/۷	۳۳۳/۰	۸۲/۳
سهم از کل تراکنش‌ها				
۱۳۸۶	۹۰/۳	۵/۰	۴/۷	۱۰۰/۰
ده ماهه اول ۱۳۸۷	۸۶/۹	۸/۹	۴/۲	۱۰۰/۰
۱۳۸۷	۸۶/۲	۹/۶	۴/۲	۱۰۰/۰
ده ماهه اول ۱۳۸۸	۷۸/۱	۱۱/۸	۱۰/۱	۱۰۰/۰

علی‌رغم رشد بالاتر تعداد تراکنش‌های انجام شده در پایانه‌های فروش نسبت به سایر تجهیزات طی سال‌های اخیر، کماکان سهم عمده تعداد کل تراکنش‌ها در خودپردازها انجام می‌شود. با این وجود سهم پایانه‌های فروش از تعداد کل تراکنش‌ها از ۵ درصد در سال ۱۳۸۶ با روندی صعودی به ۱۱/۸ درصد در ده ماهه اول سال جاری افزایش یافته است. انتظار می‌رود با گسترش بیشتر کارت‌های اعتباری، کارت‌های پیش‌پرداخته و پایانه‌های فروش در سراسر کشور و ترویج فرهنگ استفاده از آنها، بر سهم تراکنش‌ها در پایانه‌های فروش افزوده شود و نقش پول نقد در مبادلات کاهش یابد. در حال حاضر با وجود تعداد بالای کارت‌های بانکی و پایانه‌های فروش، متوسط تعداد تراکنش به ازای هر کارت در کل پایانه‌های فروش طی ده ماهه اول

جدول (۳) مبلغ تراکنش‌های انجام شده در پایانه‌های الکترونیک کشور

(میلیارد ریال)

مقطع	خودپردازها	پایانه‌های فروش	پایانه‌های شعب	جمع
۱۳۸۶	۱۴۹/۲۴۲	۲۱/۱۴۳	۲۶۵/۱۲۷	۴۳۵/۵۱۳
ده ماهه اول ۱۳۸۷	۲۱۳/۴۸۵	۳۹/۲۸۶	۳۱۷/۱۸۱	۵۶۹/۹۵۳
۱۳۸۷	۲۶۲/۷۳۳	۴۷/۹۷۵	۳۷۱/۴۲۵	۶۸۲/۱۳۳
ده ماهه اول ۱۳۸۸	۴۳۵/۹۷۲	۹۲/۸۴۶	۶۹۶/۷۰۸	۱/۲۲۵/۵۲۵
درصد تغییر مبالغ اسمی				
سال ۱۳۸۷ نسبت به سال ۱۳۸۶	۷۶/۰	۱۲۶/۹	۴۰/۱	۵۶/۶
ده ماهه اول سال ۱۳۸۸ به دوره مشابه سال ۱۳۸۷	۱۰۴/۲	۱۳۶/۳	۱۱۹/۷	۱۱۵/۰
درصد تغییر مبالغ واقعی*				
سال ۱۳۸۷ نسبت به سال ۱۳۸۶	۴۰/۴	۸۱/۰	۱۱/۷	۲۴/۹
ده ماهه اول ۱۳۸۸ به دوره مشابه ۱۳۸۷	۸۴/۰	۱۱۲/۹	۹۷/۹	۹۳/۷

* برای محاسبه مبالغ واقعی در هر دوره زمانی از شاخص قیمت مصرف کننده (CPI) استفاده شده است.

سال جاری تنها حدود ۲ تراکنش است. همچنین متوسط تعداد تراکنش انجام شده در هر پایانه فروش در هر ماه طی دوره مزبور حدود ۱۷ تراکنش است. این در حالی است که طی این دوره به طور متوسط بیش از ۱۴ تراکنش به ازای هر کارت در کل خودپردازها و ۷ هزار تراکنش طی یک ماه در هر خودپرداز انجام شده است که به مراتب بالاتر از ارقام مذکور برای پایانه‌های فروش است.

۲-۱. شتاب

شبکه تبادل اطلاعات بین‌بانکی (شتاب) از سال ۱۳۸۱ با هدف یکپارچه نمودن و ارتباط سامانه‌های کارت تمامی بانک‌های کشور آغاز به کار کرد. در حال حاضر مرکز شتاب به عنوان سوئیچ ملی کارت بانک در کشور ایفای نقش می‌نماید. عملیات تحت پوشش شتاب دامنه وسیعی از تبادلات، از قبیل برداشت وجه نقد، خرید الکترونیکی، انتقال وجه، پرداخت قبوض و مانده‌گیری را در بر می‌گیرد. مرکز شتاب به طور متوسط روزانه بیش از ۲/۵ میلیون تراکنش را پردازش می‌کند.

شبکه تبادلات الکترونیک بین‌بانکی (شتاب) در سال ۱۳۸۷ نیز گسترش یافت و بانک سینا و مؤسسه اعتباری توسعه به جمع بانک‌های عضو در این شبکه اضافه شدند. بر این مبنا تعداد اعضای مرکز شتاب در پایان سال ۱۳۸۷ به ۱۹ عضو رسید. با معرفی بانک‌های جدید (از جمله بانک قرض‌الحسنه مهر و بانک شهر) در سال ۱۳۸۸ تعداد اعضای این شبکه افزایش یافته است.

سهم بالایی از تراکنش‌های الکترونیک در سطح شبکه بانکی کشور، تراکنش‌های بین‌بانکی است که از طریق شبکه تبادلات الکترونیک بین‌بانکی (شتاب) انجام می‌گیرد. سهم مرکز شتاب از مجموع تعداد تراکنش‌های انجام شده در خودپردازها و پایانه‌های فروش طی سال ۱۳۸۷، به ترتیب معادل ۵۸/۶ و ۶۳/۵ درصد بود. بر این اساس، تعداد تراکنش‌های بین‌بانکی پردازش شده در مرکز شتاب از طریق خودپردازها و پایانه‌های فروش در سال ۱۳۸۷ به ترتیب با رشدی معادل ۳۰/۴ و ۱۵۶ درصد به ۴۶۸ و ۵۶ میلیون تراکنش رسید. این امر

سبب شد تا تعداد کل تراکنش‌های شتاب از مرز ۵۰۰ میلیون تراکنش در یک سال عبور کند و حجم خالص مبادلات بین‌بانکی تسویه شده در مرکز شتاب در این سال با ۸۱/۴ درصد رشد نسبت به سال ۱۳۸۶ به ۳۲/۲ هزار میلیارد ریال بالغ گردد (جدول شماره ۴).

جدول (۴) تعداد تراکنش‌های بین‌بانکی پردازش شده در مرکز شتاب

سال	خودپردازها			پایانه‌های فروش			جمع	
	تعداد	درصد	میانگین روزانه	تعداد	درصد	میانگین روزانه	تعداد	درصد تغییر
۱۳۸۱	۳۶۰/۳۴۱	-	۹۸۷	۰	-	۰	۳۶۰/۳۴۱	-
۱۳۸۲	۳/۴۳۰/۲۲۸	۸۵۲	۹/۳۹۸	۱/۸۳۶	-	۵	۳/۴۳۲/۰۶۴	۸۵۲
۱۳۸۳	۳۸/۳۳۲/۰۹۳	۱۰۱۸	۱۰۵/۰۲۲	۲۳۵/۰۷۶	۱۲/۷۰۴	۶۴۴	۳۸/۵۲۵/۹۱۶	۱۱۰۲۳
۱۳۸۴	۱۱۱/۱۳۶/۸۲۲	۱۹۰	۳۰۴/۴۸۴	۱/۶۰۵/۰۵۸	۵۸۳	۴/۳۹۷	۱۱۲/۷۴۱/۸۸۰	۱۹۳
۱۳۸۵	۲۳۰/۱۸۱/۴۰۲	۱۰۷	۶۳۰/۶۳۴	۷/۱۴۳/۴۲۸	۳۴۵	۱۹/۵۷۱	۲۳۷/۳۲۴/۸۳۰	۱۱۱
۱۳۸۶	۳۵۹/۱۳۴/۱۸۵	۵۶	۹۸۳/۹۲۹	۲۲/۰۴۹/۹۴۴	۲۰۹	۶۰/۴۱۱	۳۸۱/۱۸۴/۱۲۹	۶۱
۱۳۸۷	۴۶۸/۴۲۶/۷۹۰	۳۰	۱/۲۸۳/۳۶۱	۵۶/۴۵۱/۹۲۷	۱۵۶	۱۵۴/۶۶۳	۵۲۴/۸۷۸/۷۱۷	۳۸
یازده ماهه اول ۱۳۸۸	۵۴۸/۸۱۳/۷۷۵	۱۷	۱/۵۰۳/۵۹۹	۱۳۹/۰۶۱/۹۱۰	۱۴۶	۳۸۰/۹۹۲	۶۸۷/۸۷۵/۶۸۵	۳۱

بر اساس ارقام مقدماتی موجود، طی ۱۱ ماهه اول سال ۱۳۸۸ نیز روند رو به رشد تعداد تراکنش‌های شتاب ادامه یافته است و به ترتیب حدود ۵۴۹ و ۱۳۹ میلیون تراکنش در خودپردازها و پایانه‌های فروش بوده و در مجموع با مبلغ خالص ۶۱/۷ هزار میلیارد ریال انجام پذیرفته است. بدین ترتیب سهم پایانه‌های فروش از مجموع تراکنش‌های شتاب طی این دوره بیش از ۲۰ درصد بوده است. ارقام نشان می‌دهد که در بهمن ماه ۱۳۸۸ حدود ۱۱۰ میلیون تراکنش در مرکز شتاب پردازش شده که از این تعداد حدود ۱۰۲ میلیون تراکنش موفق و مابقی ناموفق بوده است. بدین ترتیب میانگین تعداد تراکنش‌های مرکز شتاب از مرز ۳ میلیون تراکنش در روز نیز فراتر رفته است.

معرفی تراکنش‌های تلفن همراه و پایانه‌های جدید (نظیر کیوسک) در مرکز شتاب به همراه توسعه فعالیت سامانه حواله الکترونیک بین‌بانکی (سحاب) از جمله مهمترین تحولات این حوزه در سال ۱۳۸۷ است.

۲-۲. سحاب

سامانه حواله الکترونیک بین‌بانکی امکان انتقال وجه به کمک سیستم شتاب را برای پرداخت‌های بین‌بانکی به صورت برخط^۸ و آنی^۹ فراهم می‌سازد. فعالیت این سامانه که به شکل محدود از سال ۱۳۸۵ آغاز شد، امکان انتقال وجه به صورت الکترونیک از کارت یک بانک به کارت بانک دیگر از طریق خودپردازها را فراهم نمود.

همچنین این سامانه در سال ۱۳۸۶ توسعه یافت و در خودپردازها و پایانه‌های شعب ۱۳ بانک کشور عملیاتی شد. توسعه فعالیت سامانه حواله الکترونیک بین‌بانکی (سحاب) و افزایش سقف انتقال وجه به ۳۰ میلیون ریال در شبانه‌روز از طریق خودپردازها و اینترنت و ۱۵۰ میلیون ریال در شبانه‌روز در شعب بانک‌ها، یکی دیگر از تحولات عمده مرکز شتاب در سال ۱۳۸۷ بود.

در سال ۱۳۸۷، تعداد ۸۶۲۱ مورد انتقال وجه در شبکه بانکی از طریق این سامانه صورت گرفت که نسبت به رقم سال ۱۳۸۶ (۲۰۶۱ مورد) افزایش چشمگیری نشان می‌دهد. همچنین، سهمی از کل تراکنش‌های انجام شده در پایانه‌های شعب کلیه بانک‌های کشور در سال ۱۳۸۷ برای انتقال الکترونیک وجوه بین بانک‌های مختلف از طریق سحاب اختصاص داشت. بر اساس ارقام موجود، میزان استفاده از این سامانه کماکان روند صعودی داشته و تعداد انتقال وجه طی ۱۱ ماهه اول سال جاری به حدود ۲۵ میلیون مورد رسیده است.

۳. سامانه تسویه ناخالص آنی وجوه (ساتنا)

سامانه تسویه ناخالص آنی وجوه (ساتنا) از آذر ماه سال ۱۳۸۵ با دو هدف تسویه مبادلات بین بانک‌ها و انتقال وجه فوری بین حساب‌های مشتریان در دو بانک مختلف راه‌اندازی شده است. بر این اساس سامانه مزبور از سال ۱۳۸۵ با تسویه اتاق پایاپای اسناد بانکی و مرکز «شتاب» آغاز به کار کرد و در سال ۱۳۸۶ دامنه فعالیت خود را به پرداخت‌های کلان بین بانک‌ها

گسترش داد. در سال ۱۳۸۷ با رویکرد خدمت‌رسانی به مشتریان بانک‌ها، ارائه خدمات انتقال وجه آنی الکترونیک مشتری به مشتری به عنوان خدمتی فراگیر در سبد محصولات این سامانه قرار گرفت و ارائه خدمات انتقال وجه آنی به شکل الکترونیک از این طریق برای تمام مشتریان بانک‌ها و برای انواع حساب‌ها - اعم از متمرکز و سنتی - امکان‌پذیر شد. همچنین، با درک لزوم اتخاذ سیاست تشویقی برای ترغیب عموم به استفاده

با توجه به مجموعه تحولات اخیر در حوزه نظام‌های پرداخت و تحولات پیش رو، به نظر می‌رسد زیرساخت‌های اصلی پرداخت و تسویه الکترونیک وجوه در نظام بانکی کشور در سطح مطلوبی مهیا شده است. مجموعه این شرایط زمینه گسترش و توسعه بیشتر تجهیزات و ابزارها و نوآوری‌های جدید را در حوزه نظام‌های پرداخت و تسویه کشور توسط بانک‌ها و سایر ارائه‌کنندگان خدمات پرداخت ایجاد می‌نماید

از این خدمات، حداقل مبلغ تراکنش و همچنین کارمزد خدمات «ساتنا» حذف شد و این امکان فراهم گردید که مشتریان از سال ۱۳۸۷ بتوانند حواله‌های الکترونیک مبتنی بر حساب خود را بدون محدودیت مبلغ و بدون پرداخت کارمزد از بانک‌های خود مطالبه نمایند. مجموعه این عوامل باعث شد سیستم پرداخت کشور تحول پدیده‌ای را از نظر ایمنی و سرعت در تبادلات بانکی تجربه نماید. بر این اساس، در سال ۱۳۸۷ تعداد تبادلات در سامانه مزبور به ۲۶۸ هزار عدد و مبلغ آن به ۲۹۷۲ هزار میلیارد ریال بالغ گردید که به ترتیب، رشدی معادل ۹۹۴/۵ و ۹۰ درصد نسبت به سال ۱۳۸۶ نشان می‌دهند (جدول شماره ۵).

استقبال عمومی از ساتنا در سال ۱۳۸۸ به نحو چشمگیری افزایش یافته است؛ به طوری که تعداد اسناد تسویه شده مشتری به مشتری در ساتنا به حدود ۳/۵ میلیون تراکنش طی یازده ماهه اول سال رسیده است. این روند در اسفند ماه با توجه به رونق مبادلات اقتصادی در کشور افزایشی مضاعف داشته و تا روزی ۳۹ هزار

مورد تسویه در اسفند ماه جاری نیز افزایش یافته است.

جدول (۵) تعداد و مبلغ تبادلات در سامانه تسویه ناخالص آنی (ساتنا)

رشد (درصد)	مبلغ (میلیارد ریال)		رشد (درصد)	تعداد		
	۱۳۸۶	۱۳۸۷		۱۳۸۶	۱۳۸۷	
-۱۰/۱	۳۹۱۰۸۰	۴۳۵۱۴۳	۱۴۲/۵	۲۰۴۰۸	۸۴۱۶	بانک به بانک
۱۶۷/۶	۱۴۸۳۳۰	۵۵۴۳۱	۱۵۲۱۴/۵	۲۲۸۶۴۶	۱۴۹۳	مشتری به مشتری
۱۲۶/۶	۲۴۳۲۴۱۵	۱۰۷۳۶۶۴	۲۷/۳	۱۸۵۰۷	۱۴۵۳۶	اسناد پوششی بانک مرکزی، نتیجه مبادلات اتاق پایاپای اسناد بانکی و مرکز «شتاب»
۹۰/۰	۲۹۷۱۸۲۵	۱۵۶۴۲۳۸	۹۹۴/۵	۲۶۷۵۶۱	۲۴۴۴۵	جمع

علاوه بر نظام‌های پرداخت فعال که در بالا به آنها اشاره شد، در ادامه پیشرفت پروژه‌های طرح نظام جامع پرداخت، مقرر است سامانه پایاپای الکترونیکی (پایا)، سامانه تسویه اوراق بهادار الکترونیکی (تابا) و سیستم تصویربرداری چک نیز به بهره‌برداری برسند. در زیر به اختصار به معرفی سامانه‌های مزبور می‌پردازیم:

۴. اتاق پایاپای الکترونیکی (پایا)

در کنار «ساتنا» که پرداخت‌های انفرادی را به صورت آنی پردازش می‌کند، راه‌اندازی سامانه پایاپای الکترونیکی (پایا) که پرداخت‌های جمعی و انبوه را به دو صورت حواله و برداشت مستقیم انجام می‌دهد، از ابتدای سال ۱۳۸۷ به عنوان بخشی از طرح نظام جامع پرداخت، در دستور کار بانک مرکزی قرار گرفته است و تاکنون بخش عمده‌ای از مراحل اجرایی لازم برای راه‌اندازی آن دنبال گردید و پیش‌نویس مقررات و دستورالعمل‌های اجرایی آن نیز تدوین شد. با توجه به برنامه‌ریزی‌های به عمل آمده مقرر است این سامانه در سال ۱۳۸۹ به صورت عملیاتی آغاز به کار نماید.

سامانه پایاپای الکترونیک (پایا)، زیرساخت اصلی مبادلات پولی بین‌بانکی حسابی انبوه به شمار می‌آید و ستون فقرات حواله‌ها و انتقال وجه بین‌بانکی در کشور محسوب می‌شود. «پایا» به گونه‌ای طراحی شده است که می‌تواند دستور پرداخت‌های متعدد را از طرف بانک‌ها دریافت و پردازش کند و برای انجام به بانک‌های مقصد ارسال نماید. متناظر با آن بانک‌ها نیز می‌توانند دستور پرداخت‌های مشتریان خود را به صورت انفرادی یا انبوه دریافت نمایند و برای پایاپای و انجام در بانک‌های مقصد به «پایا» ارسال کنند. سامانه پایاپای الکترونیک در درون خود دارای دو هسته جداگانه «انتقال اعتبار» و «برداشت مستقیم» است که ارائه خدمات را برای بانک‌ها میسر می‌سازد.

«پایا» ارائه خدمات زیر را در شبکه بانکی ممکن خواهد ساخت:

* پرداخت الکترونیکی اقساط تسهیلات: استفاده از خدمات «پایا» امکان واریز وجه اقساط تسهیلات را بدون نیاز به مراجعه به شعب دو بانک و انتقال فیزیکی اسکناس، ایران چک یا اسناد بانکی کاغذی میسر

خواهد ساخت.

* پرداخت حقوق و مستمری: استفاده از امکانات «پایا» به سازمان‌ها و کارکنان و بازنشستگان آنها امکان می‌دهد تا بدون نیاز به افتتاح حساب‌های متعدد در بانک‌های مختلف بتوانند حقوق یا مستمری خود را از طریق واریز به حساب مورد نظر دریافت کنند. این ویژگی به صورت ضمنی از تعدد حساب‌ها در شبکه بانکی کشور خواهد کاست.

* پرداخت سود سهام و اوراق بهادار: شرکت‌هایی که دارای تعداد انبوهی سهامدار هستند، می‌توانند با استفاده از امکانات «پایا» بدون نیاز به افتتاح حساب برای تک تک سهامداران، یا ارائه فیش برای دریافت سود سهام، وجوه را به طور مستقیم به حساب سهامداران واریز کنند.

استفاده از هسته برداشت مستقیم (انتقال معکوس) «پایا»، برای اولین بار در کشور امکان ارائه خدمات بانکی مبتنی بر دستور پرداخت‌های پیش‌تأیید شده را به صورت بین‌بانکی میسر می‌سازد. هسته پردازشی برداشت مستقیم، طیف وسیعی از خدمات پرداخت بانکی انفرادی و انبوه، نظیر پرداخت قبوض، پرداخت اجاره‌بها، اقساط تسهیلات و نظایر آن را به صورت بین‌بانکی امکان‌پذیر خواهد ساخت. همچنین، عملکرد خدمات مبتنی بر هسته برداشت مستقیم همانند واگذاری چک در بانک‌های مقصد است و می‌تواند جایگزین بخش بزرگی از پرداخت‌های مبتنی بر چک نیز گردد.

این سامانه به بانک‌ها امکان می‌دهد تا بتوانند در سامانه‌های بانکداری اینترنتی، بانکداری همراه و نظایر آن خدمات حواله و انتقال وجه به مشتریان ارائه نمایند. همچنین با استفاده از امکانات این سامانه بانک‌ها می‌توانند ابزارهای لازم را برای مشتریان عمده خود به گونه‌ای طراحی و فراهم نمایند که امکان صدور دسته‌ای دستور پرداخت‌ها (شامل هزاران دستور پرداخت به بانک‌های مختلف) از طرف این مشتریان به شبکه بانکی میسر گردد.

۵. سامانه تسویه اوراق بهادار الکترونیکی (تابا)

سامانه تسویه اوراق بهادار الکترونیکی (تابا) به عنوان زیرساخت انتشار و تسویه انواع اوراق بهادار الکترونیکی و نیز یکی از ارکان طرح نظام جامع پرداخت در سال ۱۳۸۹ راه‌اندازی خواهد شد. با راه‌اندازی این سامانه که مقدمات حقوقی و مقرراتی آن با تنظیم پیش‌نویس ضوابط و دستورالعمل اجرایی فراهم شده است، انتشار و ثبت معاملات مربوط به انواع اوراق بهادار از جمله اوراق مشارکت بخش دولتی و بانک مرکزی و اوراق گواهی سپرده بانک‌ها به صورت تمام الکترونیکی انجام خواهد شد.

همچنین «تابا» نقش مهمی را در تسهیل مبادله وجوه در ساتنا، از طریق امکان تأمین نقدینگی از محل اوراق بهادار بانک‌ها بر عهده خواهد داشت. به عبارت دیگر، «تابا» به عنوان سازوکار احتیاطی در مدیریت نقدینگی «ساتنا» در پرداخت‌های بین‌بانکی نقش مهمی ایفا خواهد کرد. بنابراین سیستم تسویه اوراق بهادار الکترونیکی به نوبه خود شرایط بهتری را برای تسهیل مبادلات بین‌بانکی و گسترش بازار بین‌بانکی کشور فراهم خواهد نمود. در همین راستا مقدمات قانونی و اجرایی لازم برای به‌کارگیری «توافقات با خرید» در نظام بانکی کشور فراهم خواهد گردید که می‌تواند منشأ تحولات عظیمی در فضای بانکی کشور باشد.

۵. سیستم تصویربرداری چک

این سیستم جهت مکانیزه نمودن عملیات مربوط به پرداخت چک‌های بین‌بانکی کاغذی و پردازش تراکنش‌های مبتنی بر آنها به صورت کاملاً الکترونیکی، مطابق با آخرین فناوری‌های روز جهان طراحی شده است. عملکرد این سیستم گردش اسناد کاغذی را برای پردازش پرداخت‌های مبتنی بر چک حذف می‌نماید

و به جای آن از انتقال و پردازش اطلاعات، شامل داده‌ها و تصاویر استفاده می‌نماید. پیاده‌سازی این سیستم، عملیات مربوط به اتاق پایاپای چک‌ها را که در حال حاضر از طریق تعداد زیادی اتاق پایاپای اسناد بانکی در سراسر کشور و با صرف هزینه‌های نیروی انسانی گزاف صورت می‌پذیرد، به‌طور قابل توجهی بهبود می‌بخشد و علاوه بر افزایش دقت پردازش، سرعت پرداخت چک‌های بین‌بانکی را نیز به‌طور محسوسی افزایش می‌دهد. تصویربرداری چک به‌طور ذاتی به‌عنوان سیستم تهاتر مورد استفاده قرار می‌گیرد و با اتصال آن به سیستم تسویه ناخالص و بلادرنگ عملیات مربوط به تسویه بین‌بانکی انجام می‌شود.

۶. جمع‌بندی

با توجه به مجموعه تحولات اخیر در حوزه نظام‌های پرداخت و تحولات پیش رو، به نظر می‌رسد زیرساخت‌های اصلی پرداخت و تسویه الکترونیک وجوه در نظام بانکی کشور در سطح مطلوبی مهیا شده است. مجموعه این شرایط زمینه گسترش و توسعه بیشتر تجهیزات و ابزارها و نوآوری‌های جدید را در حوزه نظام‌های پرداخت و تسویه کشور توسط بانک‌ها و سایر ارائه‌کنندگان خدمات پرداخت ایجاد می‌نماید. توسعه سامانه تسویه الکترونیکی بین‌بانکی (ساتنا) یکی از مهمترین تحولات اخیر است که زمینه‌ساز الکترونیکی شدن پرداخت‌های بین بانک‌ها و بین مشتریان بانک‌ها گردیده و زمینه لازم برای توسعه بیشتر شبکه شتاب و راه‌اندازی اتاق پایاپای الکترونیک و سامانه تسویه اوراق بهادار الکترونیک را فراهم ساخته است.

امید می‌رود با راه‌اندازی کامل نظام‌های پرداخت و تسویه الکترونیک وجوه در کشور شاهد تسهیل و رونق بیشتر مبادلات اقتصادی و افزایش کارایی نظام مالی و اقتصادی کشور باشیم. گسترش فرهنگ‌سازی و اطلاع‌رسانی، ترویج استفاده از خدمات پرداخت و تسویه الکترونیکی وجوه از طریق رسانه‌ها و نظام بانکی کشور، رواج کارت‌های اعتباری و پیش‌پرداخته به همراه پایش و نظارت مستمر و دقیق بر عملکرد بانک‌ها در این حوزه از جمله اقداماتی است که می‌تواند به توسعه کارآمدتر و سریع‌تر نظام‌های پرداخت و تسویه کشور کمک کند.

پانوشته‌ها:

* رئیس دایره بررسی و تحلیل بازار بین بانکی، اداره بررسی‌ها و سیاست‌های اقتصادی بانک مرکزی ج.ا.ا.

- 1- Core Banking .
- 2- BIS, Committee on Payment and Settlement Systems (CPSS).
- ۳- برای دریافت آخرین آمار و اطلاعات به سایت بانک مرکزی ج.ا.ا. قسمت نظام‌های پرداخت مراجعه شود.
- 4- Debit Card.
- 5- Prepaid Card.
- 6- Credit Card.
- 7- Automated Teller Machine (ATM).
- 8- Online.
- 9- Real Time.

منابع و مآخذ

- ۱- بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران. (۱۳۸۸) نظام‌های پرداخت. از سایت www.abc.ir
- ۲- اداره بررسی‌ها و سیاست‌های اقتصادی، بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران. (۱۳۸۸). گزارش اقتصادی و ترازنامه سال ۱۳۸۶. تهران: بانک مرکزی ج.ا.ا. ، اداره بررسی‌ها و سیاست‌های اقتصادی.
- ۳- اداره بررسی‌ها و سیاست‌های اقتصادی، بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران. (۱۳۸۸). گزارش خلاصه تحولات اقتصادی کشور سال ۱۳۸۷. تهران: بانک مرکزی ج.ا.ا. ، اداره بررسی‌ها و سیاست‌های اقتصادی.
- 4- <http://www.bis.org/cpss/index.htm>